

Pálffy Géza

A 16–17. századi Habsburg–magyar kapcsolatok új megvilágításban

A Magyar Királyság a közép-európai
Habsburg Monarchiában

Vitatható koncepciók

Függetlenségi harcok és országegyesítések

A 16–17. századi Habsburg–magyar kapcsolatokat és a Magyar Királyság e korszakbeli történetét a történetírásunk és tankönyveink nagy része az elmúlt bő fél évszázadban meglehetősen egyoldalúan ítélte meg. Az 1950–1970-es években – jelentős mértékben az akkori politikai rendszer nyomására – a kora újkori magyar történelemben szinte csak az számított pozitívumnak, ami a nyugatról származó Habsburgok ellen irányult. Ennek jegyében az erdélyi fejedelmek 17. századi Habsburg-ellenes hadjárataiból *magyar függetlenségi küzdelmeket* kreált a hazai történetírás.

Mindez elsősorban a magyarországi „tudományos szocializmus” egyik vezető képviselője, Mód Aladár hét kiadást megélt és több tízezer példányban megjelent könyvének (*400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*) hatására történt ekként. Eszerint az

újabb kori magyar történelem nem volt más, mint a magyarság függetlenségi küzdelemsorozata a „német elnyomókkal”, az „osztrák gyarmatosítókkal” és az „imperialista Habsburgokkal” szemben. Ennek a történelmi koncepciónak a korabeli politika általi támogatását szemléletesen jelzi, hogy a budapesti Hősök tereén álló magyar királypanteon Habsburg-uralkodóinak (I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József) szobrai a kommunista államvezetés az 1950-es évekre Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos alakjaira cseréltette ki.

Az 1980–1990-es években a kora újkor vonatkozásában egyre anakronisztikusabb függetlenségi koncepciót újabb elképzelés váltotta fel. Eszerint Bocskai és fejedelemutódai már nem a magyar függetlenségért, hanem a Buda 1541. évi török elfoglalása után három részre szakadt történelmi Magyarország területi egységének helyreállításáért harcoltak. Ez az új beállítás viszont arról a lényeges körülményről feledkezett meg, hogy az erdélyi fejedelmek a 16–17. században mindvégig az Oszmán Birodalom vazallusai voltak, Habsburg-ellenes küzdelmekbe csakis Isztambul beleegyezésével foghattak. Így *ország-egyesítő háborúkat* nem, pusztán törökök támogatta Habsburg-ellenes hadjáratokat vezethettek. E téren csupán II. Rákóczi Ferenc jelentett a 18. század elején kivételt, aki már nem függött az oszmánoktól, ám akinek szintén csak vágyálmaiban valósulhatott meg egy általa birtokolt teljes történelmi Magyarország, hiszen még az ország legfőbb városait és erődítményeit sem sikerült elfoglalnia.

Jóllehet napjainkban tudományos körökben mind a régebbi, mind az újabb koncepciót csupán kevesen osztják, a történelmi köztudatot, az alsó- és középfokú oktatást mindmáig erőteljesen áthatják. Ezt jól jelzi a 2014-ben megjelent hatodik osztályos történelem tankönyv példája, amely szerint *„Bethlen Gábor erdélyi fejedelem legfőbb politikai törekvése a három részre szakadt Magyarország újraegyesítése volt”*. A két koncepció szélesebb körű továbbélése elsősorban azzal magyarázható, hogy az aktuálpolitika és hatására a történelemtanítás a magyar történelmi köztudatba a 19. század második fele óta folyamatosan plántált nemzeti függetlenségi mítoszokra sokszor erősen épített annak a kora újkornak az értékelésekor is, amelynek idején Európában még egyetlen nemzetállam sem létezett. E koncepció továbbélését elősegíti az is, hogy a modern kori nemzeteszmék egyes csirái viszont kétségkívül e korszakban születtek meg.

Jelen írás a 16–17. századi Habsburg–magyar viszonyt ezért nem a nehezen értelmezhető nemzeti függetlenség vagy az országegység szemszögéből, hanem a bécsi udvar és a magyar rendek kapcsolatrendszerére fókuszálva mutatja be. Ennek keretében új megvilágításba kerülhet a 16. század elején már félezer éves Magyar Királyság, illetve a Közép-Európában az 1526. évi mohácsi csata után újonnan megszületett Habsburg Monarchia kapcsolatrendszere, továbbá az előbbi különleges helye és speciális fejlődési útja a német, osztrák, magyar és cseh területekből összekovácsolódó, úgynevezett összetett monarchiában (németül *zusammengesetzte Habsburgermonarchie*, angolul *composite Habsburg Monarchy*).

Integráció a monarchiába

Közép-Európa védőbástyája és éléskamrája (1526–1606)

Az 1526 után megszülető Habsburg Monarchiának volt egy gyakran elfeledett 15. századi előzménye. Noha csak rövid időre, de egy hasonló összetett állam Habsburg Albert magyar, cseh és német király uralkodása alatt, 1437 és 1439 között már létezett Közép-Európában. Ennek akkor még egy erős magyar–horvát államszövetség volt a tagja: kb. 325 000 km²-nyi területtel, bő 3 milliós lakossággal, évi mintegy 400–500 ezer magyar forintnyi jövedelemmel, több tízezer fős haderóval. E Habsburg államkonglomerátum fővárosa Buda volt, ahol Albert király udvartartásában a magyar nemesség számottevő pozíciókkal bírt. A magyar állam pedig még önmagában is európai középhatalomnak számított, amelynek trónjáért ez idő tájt a kontinens előkelő dinasztiái (Anjou, Luxemburgi, Habsburg, Jagelló) versengtek.

Az 1527. november elején Székesfehérvárott megkoronázott I. Ferdinánd Habsburg Monarchiájához a 16. század közepére viszont már egy egészen más Magyar Királyság csatlakozott. Területe már csak kb. 120 000 km², lakossága 1 millió 800 ezer fő volt, ám jövedelmei továbbra is tekintélyesek maradtak (kb. 500–600 ezer magyar forint). Késő középkori kiemelkedő politikai súlyának és még mindig jelentős területének köszönhetően a Habsburgok titulátúrájába Magyarország a Német-római Birodalom után az igen előkelő második helyre került.

A leglényegesebb változást Mohács után mégis az jelentette, hogy a késő középkori magyar főváros, Buda egykori helyére az 1530-as évektől két új főváros lépett, noha ezt történelem tankönyveink még nem hangsúlyozzák kellőképpen. Egyrészt I. Ferdinánd új rezidenciája és központi kormányzatának székhelye, Bécs, másrészt a magyar belpolitikai és rendi élet központja, a diéták, az igazságszolgáltatás és a Magyar Kamara (alapítva 1528) székhelye, Pozsony (vö. 1536. évi 49. tc.). Magyarország e két centrumból történő kettős (központi és rendi) kormányzata azután a teljes kora újkorban fennmaradt.

E változások döntő mértékben Nagy Szulejmán szultán (1520–1566) hét magyarországi hadjáratával álltak összefüggésben, melyek célja előbb a Magyar Királyság megtörése, majd az új rivális magyar uralkodó, Habsburg Ferdinánd székvárosának, Bécsnek az elfoglalása volt. A középkori magyar állam ezek következtében néhány évtized alatt elveszítette területe 40 százalékát (kb. 120 000 km²), a vele 1102-től perszonálunióban álló Horvát Királyság pedig csaknem teljes területét. 1541-ben oszmán kézbe került a királyi főváros, Buda (1686-ig), majd 1543-ban az ősi koronázóváros és uralkodói temetkezőhely, Székesfehérvár (1688-ig) és a magyar katolikus egyház központja, Esztergom (1683-ig) is.

Buda fővárosi szerepköreit ezt követően közösen Pozsony és Bécs, a koronázóváros funkcióját Habsburg Miksa 1563. évi ceremóniájától ugyancsak Pozsony, Esztergom egyházi-kulturális funkcióit pedig Nagyszombat városa vette át. Mindeközben a kelet-magyarországi területekből szoros oszmán ellen-

őrzés alatt az 1570-es évekre egy új állam született: a magyar fejedelmek kormányozta sokszínű és soknemzetiségű Erdélyi Fejedelemség (kb. 100 000 km²). Így a 16. század második felére a Szent István-i magyar állam már csak megfogyatkozott területtel és veszélyes frontországként csatlakozott az új monarchiához. Államisága azonban fennmaradt, nem alakult át tehát egy új állammá, Királyi Magyarországgá, mint az elmúlt fél évszázadban a történelem tankönyvek oly gyakran tévesen állították. Így e fogalmat ideje lenne végleg elfeledni, miként fejedelmi vagy szultáni Magyarországról sem beszélhetünk.

Az 1526 utáni fél évszázadhoz hasonlóra a történeti magyar állam históriájában korábban nem akadt példa. Az új monarchiába való sikeres integráció előtt eleinte így óriási akadályok emelkedtek. A nagy török hadjáratok mellett nehezítette ezt, hogy I. Ferdinándnak Szapolyai I. János királlyal (1526–1540) is meg kellett küzdenie, akit a mohácsi csata után a magyar rendek egy csoportja riválisánál korábban választott és koronázott ugyancsak törvényes uralkodóvá. Sőt az utóbbi 1528 tavaszától már Szulejmán szultán szövetségese, így egyúttal a Habsburgok ellensége is lett. Ez hosszú időre országos polgárháborút teremtett, amelyet végleg csak a Szapolyai fiával, az első erdélyi fejedelemmel, János Zsigmonddal (1540–1571) II. Miksa császár (1564–1576) által kötött speyeri szerződés zárt le 1570-ben.

A magyar nemesek beilleszkedését az új közös uralkodói udvarban nehezítette az is, hogy Budával ellentétben erre már külföldön (Bécsben), többségében idegen politikai és nyelvi környezetben (osztrák,

német, spanyol, németalföldi és cseh udvarnokok között), s főként burgundiai–spanyol udvartartási szokások közepette kényszerültek. Ráadásul a Hunyadi Mátyás király (1458–1490), majd Jagelló-utódai által kötött Habsburg örökösödési szerződések (1463, 1491, 1506, 1515) következtében Magyarországon nem csekély németellenesség is érzékelhető volt. Ám 1528 és 1542 között I. Ferdinánd egyetlen alkalommal sem lépett új országa, a Magyar Királyság területére, ami ugyancsak nehezítette az együttműködést.

I. Ferdinánd bécsi közös udvarának és újonnan szervezett kormányserveinek (1527: Udvari Kamara, Udvari és Titkos Tanács, 1556: Udvari Haditanács) köszönhetően a kül-, had- és pénzügyek a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság közös kérdéseivé váltak. Ezek központi irányítását így ettől kezdve évszázadokon át – valójában az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. évi bukásáig – Bécsből koordinálták. Kivételt csak II. Rudolf császár uralkodása jelentett, amikor ez részben Prágából történt. Az udvari integráció említett nehézségei miatt ezeknek az intézményeknek a 16. században szinte egyetlen magyar tanácsosa sem volt. Az 1526 utáni időszakban a monarchia diplomáciájában is csupán két magyar, a katona Zay Ferenc és a humanista főpap, Verancsics Antal konstantinápolyi követek (1554–1557) játszottak szerepet.

A had- és pénzügyek centralizációja a 16. században összességében talán Magyarországon volt a monarchián belül a legerősebb. Ezt szimbolikusan jelzi, hogy az Udvari Haditanácsot elsősorban a magyar- és horvátországi törökellenes határvédelmi

rendszer megszervezésére hozták létre, és első elnöke (1556–1560), az alsó-ausztriai Ehrenreich von Königsberg korábban éveken át Magyarországon szolgált, a Bécsset védelmező győri főkapitányság kiépítését irányította. A pénzügyek területén hasonlóan az Udvari Kamarában dőlt el még a legalacsonyabb magyar hivatalnokok kinevezése is.

A szoros had- és pénzügyi integráció paradox módon a magyar határvidék kiemelkedő fontosságával állt összefüggésben. Esztergom 1543. évi eleste után a monarchia központi területei ugyanis szinte közvetlen török fenyegetettségbe kerültek. Így ettől kezdve másfél évszázadon át a monarchia Magyarországra mint törökellenes védőbástyára szorult rá, a bécsi rezidenciavárost pedig még császárvárossá válása (1558) előtt hatalmas erődvárossá építették ki. Sőt, 1606-ig Magyarország volt a Habsburg Monarchia legfontosabb hadszíntere.

Ugyanakkor a Magyar Királyság is alapvetően rá volt utalva a monarchiára. Hadi kiadásai ugyanis csak mintegy 25–30%-ban fedezhették a kiépülő új határvédelmi rendszer több mint kétmillió rajnai forintnyi éves költségvetését. A 16. század közepétől a hiányt másfél évszázadon át a szomszédos osztrák, cseh és német területek török segélyeiből igyekeztek pótolni, miközben a löfegyverek nagy része is ezek hadiműhelyeiből érkezett a török hadszínterre. Magyarország európai katonai és pénzügyi kapcsolatai a középkorhoz képest tehát jelentősen erősödtek. Ennek köszönhetően az úgynevezett hadügyi forradalom jelenségei (modernizált hadügyigazgatás; új nagy erődök: Érsekújvár, Győr, Komárom, Károlyváros, Szatmár;

tűzfegyverek; a tizenötéves háborúban már részben állandó ezredek; fejlődő haditérképészet) mind jelentek a 16. századi magyar–horvát hadszíntéren.

A kölcsönös egymásrautaltság mind a had-, mind a pénzügyek területén különleges kompromisszumrendszerhez vezetett Bécs és a magyar politikai elit között. Noha mindkét terület erősen centralizált volt, abban helyi szinten a magyaroknak kiemelkedő szerep jutott. A Bécsset védelmező Győr, Komárom és az Erdély miatt fontos Felső-Magyarország kivételével a Drávától északra fekvő határvidékek kormányzásában a magyar arisztokratáknak (főként a Batthyány, Bánffy, Nádasdy és Zrínyi családok tagjainak) nélkülözhetetlen szerepe maradt, részben az uralkodó fizette, részben saját magánkatonaságukkal. A pénzügyek irányításában ugyanakkor elsősorban a főpapoknak jutott kiemelkedő feladat: a 16. században főként ők vezették a helyi pénzügyigazgatást irányító pozsonyi Magyar és a kassai Szepesi Kamarát. Magyarország legfőbb egyházi és világi méltóságai és legnagyobb birtokosai tehát egyszerre voltak a magyar országgyűlés felsőtáblájának vezetői és a monarchia centralizált igazgatásának meghatározó pillérei.

Ennél is különlegesebb együttműködés alakult ki a gazdaság területén. Ennek köszönhetően elsősorban az 1568. évi drinápolyi béke és a nagy török háború kirobbanása (1591) közötti békésebb negyedszázadban a külkereskedelem virágzott, Magyarország pedig Közép-Európa éléskamrája lett. Ehhez a pénzügyigazgatás újjászervezése (kamarák felállítása; rendszeres számadásvezetés és ellenőrzés; egységes határvámrendszer; hivatásos hivatalnokok) és a

királyság hadszíntér jellege járult alapvetően hozzá. A török területekről induló kereskedelemből nemcsak a magyar nagyurak, nemesek és végvári katonák, de a mezővárosok polgárai sem voltak mellőzhetők. Így ők a tőkeerős augsburgi, nürnbergi, ulmi, bécsi és itáliai nagykereskedők beszállítói és alvállalkozói lettek, az utóbbiak a középkorral ellentétben ugyanis már nem merészkedtek a veszélyes frontországba. A 16. században tehát Magyarország biztosította a monarchia osztrák, német és cseh területei, valamint a bécsi udvar élőállattal (szarvasmarha, juh, ló), de részben még gabonával és borral való ellátását is. Lengyelország mellett Magyarország volt a kontinens legnagyobb hús- és nyersanyag (bőr, faggyú, méz, viasz stb.) exportőre.

A gyakori vélekedésekkel ellentétben a 16. században a nemesfém- és rézbányászat is jövedelmező ágazat maradt. Ezt jelzi, hogy a Garam folyó menti bányákat – a Fuggerek távozása után is – tehetőes német kereskedő- és bankárcsaládok (Castell, Henckel, Herbst, Link, Manlich, Paler, Wagner, Weiß, Welsler) konzorciumai bérelték, akik a monarchia fő hitelezői is voltak. A Besztercebánya környékén bányászott réz délen eljutott Velencéig, északon Danzigig, nyugaton pedig Hamburgig és Antwerpenig.

Mindezek az uralkodói jövedelmekben is megmutatkoztak. Az 1570–1580-as években a magyarországi kincstári bevételek (évente kb. 700–800 ezer rajnai forint) mintegy 35%-a a prosperáló külkereskedelem miatt a határvámokból, 25%-a a bányászatból és a pénzverésből, valamint ugyancsak negyede a modernizált kamarai uradalmakból származott. Nem

tévedés: a Magyar Királyság adta ekkor a monarchia jövedelmeinek közel harmadát, így a dinasztia számára meghatározó jövedelemforrás is maradt. Összességében Magyarország hadszíntérre válása ellenére sem szakadt ki Közép-Európa pénzügyi és gazdasági rendszeréből.

Tankönyveink gyakori állításával szemben az erős centralizáció Magyarországon nem zárta ki az erős rendiséget. Az integráció ugyanis nem minden területen volt szoros. A monarchián belüli magyar különútnak ez volt az egyik legfőbb jellegzetessége. Ennek több összetevője volt. Noha a dinasztia tagjai az említett örökösödési szerződések miatt gyakran tekintettek Magyarországra mint örökölt területre, 1687-ig a Magyar Királyság választókirályság maradt. A magyar trónra csakis szabad királyválasztással, majd törvényes koronázással léphetett új uralkodó, aminek mindig komoly előfeltételei voltak. Ám e téren is különleges kompromisszum jött létre az udvar és a rendek között. A had- és pénzügyekben való egymásrautaltság miatt a rendek az 1547. évi 5. törvénycikkben a szabad választást a Habsburg-dinasztia tagjaira korlátozták. Ezt elsősorban a prelátusok támogatása tette lehetővé, akik az ország irányításában betöltött jelentős pozícióik (királyi helytartói, kancellári, kamaraelnöki posztok) megtartása érdekében engedtek az udvarnak. Így a 16–17. században egyszerre érvényesült úgymond korlátozott szabad királyválasztás és korlátozott Habsburg örökösödés.

Magyarország veszélyeztetettsége miatt a bécsi udvari elit nagy része számára viszont szinte mindvégig ismeretlen terület maradt: sajátos közigazgatással,

speciális jogrendszerrel, különleges hagyományokkal és egy szinte „érthetetlen” nyelvvel. Mindezekhez az európai viszonylatban is nagyszámú (ekkor kb. 3%) nemesség szívósan ragaszkodott. Emiatt sem az országos és helyi közigazgatásba, sem az igazságszolgáltatásba, sem a rendi politizálásba nemigen tűrt beleszólást. Mindezek országos és helyi irányítása egyaránt a rendek privilégiuma maradt, a vármegyék pedig a nemesség önkormányzatának és politizálásának egyre szilárdabb bázisaivá kezdtek válni.

A rendek töretlenül érdekelve voltak a magyar államiság fenntartásában, miközben a 16. század folyamán nagy részük a protestantizmus különféle irányzatainak követője lett. Sőt, felekezeti kötődéstől függetlenül sokan vállaltak szerepet a tudományok, a művészetek, a késő humanista kultúra és a magyar nyelvű irodalom patronálásában is. Így a századvégre Magyarország nemcsak katolikusból többségében protestáns ország lett, hanem a magyar irodalmi nyelv is megszületett. E folyamatok közepette a királyság Európa szellemi vérkeringésének is része maradt.

A Habsburg Monarchia magyarországi védőbástyáján és éléskamráján tehát az 1526/1541 utáni három részre szakadást a gazdaság és a vállalkozás, a protestantizmus és a magyar kultúra több évtizedes virágzása követte. Ennek csupán Közép-Európa első modern háborúja, a tizenöt éves háború (1591–1606) vetett véget. Ekkor az oszmán és a Habsburg hadvezetés több hadszíntéren (Magyar- és Horvátország, Erdély) már tízezres hadseregeket megmozgató expedíciókat vezetett. Ezek felmérhetetlen pusztítással, a Kárpát-medence etnikai térképének átrajzolódásával, a csá-

szári hadak és a magyar főpapok vezette fegyveres ellenreformáció első hullámával, valamint a török vazallus Erdélynek a Habsburg Monarchiába történő sikertelen beolvasztási kísérletével (1600–1604) jártak együtt. Sőt, mindezek közepette a Bocskai István vezette felkelés (1604–1606) meghozta a magyar rendek egy részének a Habsburg-udvarral való első szakítását is.

Konfliktusok a monarchiával

A szakítások és kiegyezések évszázada (1606–1711/12)

Noha a Bocskai-felkelést a magyar történetírás egészen a legutóbbi időkig az első magyar szabadságharcnak tartotta, s így tanították az iskolákban is, a mozgalom a valóságban egy sokcélú és sokrétű felkelés volt, amelyben egyetlen csoport sem küzdött függetlenségért, s a Habsburg-dinasztia trónfosztására sem került sor. Bocskai István legfőbb célja a Habsburg katonai megszállás alatt álló Erdély oszmán fennhatóság alá történő visszaállítása volt, ami megfelelt a korabeli nagyhatalmi erőviszonyoknak. Hajdúkatonái zsoldra és kiváltságokra, az őt támogató oszmánok a hosszú háború lezárására és újabb hódításokra vágytak. Végül a hozzá részben önként, részben fegyveres kényszerből csatlakozó protestáns rendek elsősorban a vallásszabadságért és kiváltságaik biztosításáért küzdöttek.

A friss vizsgálatok szerint a magyar rendek nagyobb része a felkelés alatt a Habsburg-dinasztia híve maradt, sőt fegyveresen harcolt Bocskai magyar, török és tatár hadai ellen. Ez a 17. századi Magyar Királyság első rendi bel- és országos polgárháborúját

eredményezte, amelyet végül a fejedelem és Rudolf király a bécsi békével (1606) zárt le. Ez a rendek, különösen a nagyurak és a köznemesek megerősödését hozta részben az udvarral, részben a katolikus elittel szemben. Az egyezség ugyanis biztosította a szabad vallásgyakorlatot, kimondta, hogy a rendek a következő országgyűlésen 1562 után újra nádort választhatnak, a legfontosabb tisztségeket magyar nagyuraknak adományozzák, s garantálta az 1551. szeptember elején Magyarországról elvitt Szent Korona hazahozatalát Prágából.

Az 1604–1606. évi szakítást véglegesen az 1608. év végén megtartott pozsonyi országgyűlésen kötött kiegyezés zárta le. Ezelőtt a magyar rendek még a Habsburg-dinasztia páratlan testvérviszálját is kihasználták pozícióik erősítésére. Habsburg Mátyás főherceg komoly engedményekre kényszerült azért, hogy a rendek 1608 nyarán fegyveres támogatást nyújtsanak számára testvérenek, Rudolfnak a magyar trónról való lemondatásához. A főherceg 1608. november 19-i koronázása előtt egész sor törvénycíkket volt kénytelen elfogadni, ami a magyar parlamentarizmus történetében unikumnak számított. Ezek a bécsi béke határozataira építve körülbástyázták a rendi előjogokat, s főként a Habsburg-udvar és a főpapság kárára megerősítették a nagyurak és a nemesség pozíciót. Külön törvénycíkkben mondták ki a szabad vallásgyakorlatot. Így ez Magyarországon rendi kiváltság lett, ami egész Közép-Európában rendkívülinek számított. A bécsi béke és a pozsonyi diéta határozatai egy évszázadra meghatározták a magyar rendiség felekezeti jellegét, a rendi ellenállás

legfőbb elemeit, de még az országgyűlés működését is, amelynek szerkezetét első ízben rögzítették külön törvénycíkkben.

1608 végül azért vált a világi elit megújulásának döntő állomásává, mert a következő évtizedekben a törvénycíkket nagyjából sikerült érvényesíteni vagy legalábbis újfent megerősíteni. Elsőként 1618 nyarán, amikor a dinasztia újabb súlyos utódlási problémái közepette az ellenreformáció markáns képviselője, II. Ferdinánd magyar királyválasztása fejében – a magyar történelemben először – koronázási esküje mellett koronázási hitlevél (*diploma inaugurale*) kiadására kényszerült. Ez 17 pontban rögzítette a rendek választási feltételeit és a korábbi engedmények jó részét. A dokumentumot a következő országgyűlésen törvénybe is iktatták (Sopron, 1622. évi 2. tc.), ami utóbb a 19. századig gyakorlat maradt.

1608 után a nádori tisztséget 1667-ig folyamatosan betöltötték, sőt 1625-ig három evangélikus nádor is volt az országnak (1608–1609: Illésházy István, 1609–1616: Thurzó György, 1622–1625: Thurzó Szaniszló). A mágnások a Magyar és a Szepesi Kamara irányítását is átvették a főpapoktól, akik csak a magyar udvari kancellári posztokat tudták megtartani. De eltűntek a Magyar Kamaránál a 16. században alkalmazott német tanácsosok, miközben növekedett a Magyar Tanács és a nádor szerepe. A teljes belpolitika irányítása mellett a palatinus és a tanácsosok szerepet kaptak az oszmánokkal folytatott határ menti diplomácia és az erdélyi fejedelmekkel való tárgyalásokban is. E téren különösen Esterházy Miklós nádor (1625–1645) szerepe volt meghatározó.

A korábban idegen főtisztek viselte végvidéki főkapitányi tisztségeket szintén magyar arisztokraták (főként a Batthyány, Csáky, Erdődy, Esterházy, Forgách, Koháry, Nádasdy és Zrínyi családok tagjai) vették át. A törökök által 1600-ban elfoglalt Kanizsával szembeni végvárak irányítását 1633-tól örökletesen a Batthyány család tagjai látták el, ami különleges kompromisszumot jelentett a Haditanáccsal. Ám a nádori tisztséget betöltők közül – Pálffy Pált kivéve – pályája során a 17. században mindenki volt végvidéki főkapitány. Azaz Bécs a határvédelem irányításának egy további részét is átengedte a magyar nagyuraknak.

Ennek praktikus okai is voltak. Az oszmánokkal kötött zsitvatoroki béke (1606), majd többszöri meghosszabbítása közepette a török hadszínteren bő fél évszázadon át viszonylagos béke honolt. Ezt mindkét nagyhatalom igyekezett fenntartani: a Habsburgok a harmincéves háború (1618–1648), az oszmánok pedig a hosszú perzsa (1603–1639), majd a krétai háború (1645–1669) miatt. A nagy európai hadakozás alatt a korábbi német, osztrák és cseh segélyek elapadtak, így az emiatt elbocsátott uralkodói katonaságot Bécs a magyar nagyurak magánhadsergével pótolta. Összességében 1663-ig Magyarország a monarchia mellékhadszínterévé vált, s újabb kulcsszerephez csak 1683-tól jutott. Ez alapvető fordulat volt a 16. századhoz képest.

A had- és pénzügyek központi irányítása ennek ellenére a 17. században sem változott. E kérdésekben a magyarok előterjesztéseire a végső döntéseket a bécsi tanácsosok hozták meg. A Haditanácsnak és az Udvari Kamarának azonban továbbra sem vol-

tak magyar tagjai. Sőt, a magyar egyházi és a világi elit vezetőin (az esztergomi érseken és nádoron) kívül csupán néhány kiemelkedő magyar arisztokrata (Pálffy Pál, Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc) lett a monarchia legfőbb döntéshozó testülete, a Titkos Tanács tagja, akik Pálffyt kivéve viszont csak ritkán vettek részt a bécsi döntéshozatalban. A legjelentősebb arisztokrata familiák ellensúlyozásul igyekeztek császárvároshoz közeli rezidenciákat szerezni (Pálffy: Marchegg, Erdődy és Keglevics: Dévény, Draskovics: Magyaróvár, Nádasdy: Pottendorf, Esterházy: Fraknó és Kismarton, Zichy: Oroszvár).

A 18. század elejéig az 1608. évi kompromisszum még négy nagyobb konfliktus alkalmával (1619–1622, 1644–1645, 1666–1671, 1703–1711) borult fel. Ám a mindvégig fennmaradó török veszély és az ország kormányzása miatti egymásrataltság következtében olyan kompromisszumkényszer alakult ki, aminek köszönhetően az egyensúly előbb-utóbb helyreállt. A kiegyezések szimbolikus erővel is bíró király- vagy királyné-koronázásokkal egybekötött diétákon jöttek létre: 1622-ben Sopronban, 1646–1647-ben Pozsonyban, 1681-ben ismét Sopronban, végül 1711–1712-ben a Szatmáron kötött egyezséggel, illetve az újabb pozsonyi diétán.

Az 1867. évi kiegyezésnek tehát megvoltak a 17–18. századi előzményei. Így mindezek ismeretében jelentősen árnyalandók azok a nézetek, miszerint a magyarok „az örök szabadságharcosok” közé tartoznának, hiszen történelmünkben „csupán” három szabadságharc (1703–1711, 1848–1849, 1956) volt, miközben legalább mégennyi kiegyezést (1608,

1622, 1646–1647, 1681, 1711–1712, 1790–1791, 1867) regisztrálhatunk. Bár ellenállni gyakran dicsőségesebb, mint kiegyezni, a 17. század újabb és újabb kompromisszumai alapvető szerepet játszottak a Magyar Királyság fennmaradásában és a monarchián belüli különútjának garantálásában.

Az egyensúly többszöri felbomlásának részben bel-, részben külpolitikai okai voltak. A békés ellenreformáció újabb sikerei (egyházmegyei zsinatok, papnevelés, új vallásos irodalom, konvertita nagyurak, szerzetesrendek terjeszkedése, katolikus iskolahálózat és nyomdák, jezsuita egyetem Nagyszombatban, 1635) és a dinasztia egyháztámogató tevékenysége (kizárólag katolikus főméltóságok, hivatalnokok és főkapitányok kinevezése, szabad királyi városi tisztikarokban katolikusok támogatása) közepette a protestáns rendek vallásszabadsága csorbákat szenvedett. Mivel a diétai tárgyalásokon nem tudták kiváltóságukat kellően garantálni, 1619-ben előbb a török Porta engedélyével a cseh felkelőkkel szövetkező Bethlen Gábor (1613–1629), 1644-ben pedig a svédekkel szövetségre lépő I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek (1630–1648) Habsburg-ellenes hadjáratait használták ki vallásszabadságuk védelmére.

E téren a fejedelemség és a királyság határára fekvő Felső-Magyarország protestáns rendjei jártak az élen, akik ráadásul az 1621. év végi nikolsburgi és az 1645. évi linzi békeszerződések értelmében a fejedelmek haláláig részben (7 megye) erdélyi fennhatóság alá kerültek. A harmincéves háború közepette a Habsburgok tehát még több ezer négyzetkilométeres területlemondásra is készek voltak, hogy Magyarország nyugalmát

és a rendekkel való együttműködést biztosítsák. Miután azonban a rendek többségében elérték céljaikat, Bethlen újabb magyarországi hadjáratait már nem támogatták. Azaz a magyar rendek egy része a fejedelmi hadjáratokat tette felkeléssé és nem fordítva történt ez. Sőt, 1620 nyarán Besztercebányán a Bethlenhez nagy számban csatlakozók a fejedelmet még magyar királlyá is megválasztották, miután ő 1619 őszén Pozsonyban a Szent Koronát is megszerezte, és a nádort, valamint több főméltóságtársát a királyság politikai életéből kiiktatta, illetve saját szolgálatába állította.

Az 1619-től sorozatban beköszöntő fejedelmi hadjáratok, majd a császári-királyi hadak ellenlépései katasztrofális következményekkel jártak. Ezek ismét rendi bel- és országos polgárháborút jelentettek, ami a közállapotok romlásához és hallatlan pusztításhoz vezetett. Az 1606 után még újra jelentkező gazdasági fellendülés véget ért, a külkereskedelem a harmincéves háború közepette hanyatlott. A vallási ellentétek egyre kiengesztelhetlenebbé váltak, az abszolutisztikus kormányzásra nyitott Bécsben pedig a „rebellis” magyarok iránt nőtt a bizalmatlanság. Mindeközben a vesztfáliai béke (1648) után Magyarországra rendelt császári regimentek állomásoztatása ellen folyamatos volt a tiltakozás. Az elégedetlenség I. Lipót trónra lépésével (1657) fokozódott, ami az 1660–1664. évi nagy török háború után – amelynek során a vasvári béke tárgyalásaiból a magyar főméltóságokat mellőzték – immár a negyedik töréshez vezetett Bécs és a rendek között. Ehhez az is hozzájárult, hogy a háború legfontosabb oszmán sikere (Érsekújvár elfoglalása, 1663. szeptember 25.) valójában kettévágta a megmaradt királyságot.

1666 nyarától a magyar politikai elit korábban aulikus híveinek egy meghatározó része, a világi rendek oszlopai (Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Péter horvát bán, Frangepán Kristóf és I. Rákóczi Ferenc) a török Portával való kapcsolatfelvétel mellett döntöttek. A rendi kiváltságok és a szabad királyválasztás garantálásáért – évi több tízezer aranyforintnyi adó fejében – készek lettek volna elismerni a szultán fennhatóságát. Ez egy Erdélyhez hasonló török vazallus állam megszületését, és egyúttal a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiától való elszakadását jelenthette volna, amit ugyancsak kevésbé hangsúlyoznak tankönyveink. Az 1670 tavaszán Horvátországban és Felső-Magyarországon fegyveres felkeléssé vált szervezkedést ugyan az oszmánok válasza sem méltatták, Bécs mégis keményen leszámolt a résztvevőkkel. A mágnások birtokait császári csapatok szállták meg, a felségárulásért járó fővesztést pedig csak Rákóczi tudta elkerülni. Zrínyit és Frangepánt 1671. április 30-án Bécsújhelyen, Nádasdyt Bécsben végezték ki. Az udvar széles körű propagandával a kereszténység elleni hatalmas magyar–horvát összeesküvéssé nagyította a szervezkedést, hogy abszolutista törekvései megvalósításához utat nyisson Magyarországon.

Bécs ezzel óriási hibát követett el. Az 1670-es években ugyanis kiderült, hogy Magyarországon az abszolútizmus nem vezethető be. A belpolitika irányítására 1673-ban felállított *Gubernium* működés-képtelenné vált, hiszen a vármegyék és a nemesek ellenálltak rendelkezéseinek. A diéta mellőzésével kidolgozott adórendszer ugyancsak megbukott.

A helyzetet rontotta, hogy az udvar támogatásával a magyar katolikus egyház vezetői kihasználták az alkalmat a protestánsok elleni átfogó támadásra (újabb fegyveres ellenreformáció és koncepciós perek Pozsonyban, 1673–1674). A katonai megszállás, az abszolutista intézkedések és az erőszakos ellenreformáció miatt elmenekült fegyverfogató elemek, az úgynevezett kurucok 1672-től hosszú felkeléssorozatba fogtak, ami tovább tetézte Magyarország romlását.

A kuruc felkelők vezetőjének, Thököly Imrének az akaratából 1682 nyarán ráadásul egy újabb országrész került török ellenőrzés alá, így a középkori Magyarország területe 1685-ig már négy részre szakadt. Mindezek ismeretében érdemes lenne a történelem tankönyvekben is rögzíteni: ez kora újkori történelmünk mélypontját jelentette, Thököly pedig nehezen tartható nemzeti hősnak, sokkal inkább a magyar történelem egyik szerencsétlen sorsú kalandorának. Az ország helyzetén így csak az enyhített valamelyest, hogy 1681-ben a több mint fél esztendeig tartó soproni diétán sor került az udvar és a rendek negyedik ki egyezésére. Az ország dualisztikus kormányzati rendszerét helyreállították, a rendek a királyság irányításában betöltött szerepüket nagyobbbrészt visszakapták, az abszolútizmus átmeneti korszaka Magyarországon véget ért, s a magyar különút folytatódhatott.

Bécs sikertelen török ostroma után, 1683-ban megkezdődött Magyarország felszabadítása. Az 1699. évi karlócai békéig tartó hadakozás ismét új korszakot nyitott a monarchia és a királyság kapcsolatában. Az ország területe másfél évtized alatt több mint 150 000 km²-rel nőtt, így a magyar védőbástya a Duna

mentén keletre terjeszkedő Habsburg Monarchia tekintélyes területű országává vált. Közben a felszabadító háború (1683–1699) alatt tartott egyetlen diétán – Buda 1686. szeptemberi visszafoglalásán fellelkesülve – a rendek I. József koronázása (1687. december 9.) előtt elfogadták a Habsburgok osztrák ágának fiágon öröklődő magyar királyságát (2–3. tc.), valamint eltörölték az 1222. évi Aranybulla ellenállási záradékát (4. tc.). Noha Magyarország ezzel örökös királyság lett, az 1620 utáni Csehországgal ellentétben mégsem lépett a Habsburgok örökös tartományainak sorába. A dinasztia hatalomgyakorlása ezúttal is csak a rendekkel való együttműködésben vált lehetővé, akik a koronázás elé továbbra is feltételeket, elsősorban a királyi hitlevél elfogadását állították. Emellett a belpolitikában, az igazságszolgáltatásban és a vármegyék igazgatásában is szilárd pozícióik maradtak. Így Magyarország egyes területeken ugyan erősen centralizált, ám meghatározó befolyású elittel bíró rendi állam maradt.

Közben megkezdődtek a tárgyalások a felszabadított ország új berendezkedéséről. Bécs a katonai sikereket túlértékelve és a fegyveres erő birtokában tervezte Magyarország jövőjét. Az *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn* nevű vaskos tervezetben (1689) drasztikus abszolutista módszerekről ugyan már nem volt szó, a számos pozitív célkitűzést (közteherviselés, parasztság védelme, betelepítés, polgári és büntető törvénykönyv kidolgozása) tartalmazó dokumentum a monarchia kereteiben gondolkozva viszont a kiváltságaihoz ragaszkodó rendeknek és nemességnek nem kívánt elég teret engedni. Az Esterházy Pál

nádor (1681–1713) vezette rendi bizottság tervezete ugyanakkor túlzottan a múltba tekintett vissza: modernizált formában Magyarország 1526 előtti berendezkedését kívánta helyreállítani, melyben a főszerep a nádor vezette központi igazgatási és igazságszolgáltatási szervnek, az új Magyar Királyi Tanácsnak, illetve a kincstartónak jutott volna. Azaz megfeledezett arról, hogy az ország felszabadítása csakis a Habsburg Monarchia seregeivel és Közép-Európa tetemes anyagi segélyei révén volt lehetséges.

Reálisan nézve nem volt lehetőség sem a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiába való annektálására, sem a vele való szorosabb integráció számottevő lazítására. Ám egyik tervezet sem mérte fel a magyarországi társadalom valós helyzetét. A fél évszázados polgárháború után a felszabadító háború alatt Magyarország lakossága végletesen kimerült, a közállapotok tovább romlottak, egyes országrészek elnéptelenedtek, a gazdaság hanyatlott, az oktatás szünetelt, a társadalomból pedig tömegek szorultak a perifériára. Így az ország békés újjáéledése majd csak a magyar történelem első tényleges függetlenségi mozgalmát, a Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) lezáró újabb kiegyezés után jöhetett el. A szatmári béke és a pozsonyi országgyűlés határozatai újfent biztosították a Magyar Királyság különleges helyét a Habsburg Monarchiában, s megnyitották az utat a modern Magyarország születésének megindulásához.

Ajánlott irodalom

- A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. Kis Domokos Dániel – R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 2004.
- Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron-Budapest, 2014.
- „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006.
- Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008.
- Kenyeres István: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Budapest, 2008.
- Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2015².
- Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Történelmi Szemle 57. (2015: 1) 51–65.
- Papp Sándor: Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest, 2014.
- Szakály Ferenc: Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában. Budapest, 1994.
- Varga J. János: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Budapest, 2007.